

Hemşirelerin Ölümüne İlişkin Algı, Tutum ve Kaygılarına Yönelik Türkiye’de Yapılmış Çalışmaların İncelenmesi

Investigation of Studies in Turkey on Nurses’ Perceptions, Attitudes and Anxieties Regarding Death

Selin Keskin KIZILTEPE, Aslı KURTGÖZ

ÖZ

Bu çalışmada hemşirelerin ölümüne ilişkin algı, tutum ve kaygılarına yönelik Türkiye’de yapılmış çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Retrospektif ve tanımlayıcı tipteki bu çalışmada uluslararası veri tabanlarından, PubMed, Clinical Key, EBSCOhost, Science Direct, Web of Science ve ulusal veri tabanlarından Dergipark, Ulakbim TR Dizin, bazı ulaşılabilir hemşirelik dergileri ve Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) tez merkezi, uygun anahtar kelimeler ile birbirlerinden bağımsız iki araştırmacı tarafından 01/04/2020- 01/05/2020 tarihleri arasında taranmıştır.

Ülkemizde hemşirelerin ölüm kaygısı, ölümüne ilişkin algılarını ve tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmaların çoğunluğu tanımlayıcı tipte yapılmış olup, metodolojik, deneysel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütülen çalışmaların sayısı daha az olduğu görülmüştür.

Ölüm gibi derinlemesine bir kavramı anlayabilmek için, tanımlayıcı yöntemlerin yanında, deneysel ve nitel araştırma tasarımlarının kullanılması, hemşirelerin ölümüne ilişkin farkındalıklarının artırarak, olumlu tutum ve davranışlar kazanmalarına yardımcı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Algı, Hemşirelik, Kaygı, Ölüm, Tutum

ABSTRACT

This study was aimed to investigation of studies in Turkey on nurses’ perceptions, attitudes and anxieties regarding death.

This retrospective and descriptive study was searched on the international databases PubMed, Clinical Key, EBSCOhost, Science Direct, Web of Science and national databases Dergipark, Ulakbim TR, some accessible nursing journals and Higher Education Institution (YOK) thesis center by two independent researchers between 01/04/2020- 01/05/2020.

In our country, most of the studies carried out in descriptive type to determine the nurses’ death anxiety, perceptions, and attitudes towards death, and studies conducted using methodological, experimental, and qualitative research methods were found to be less in number.

Kızıltepe S. K., & Kurtgöz A., (2022). Hemşirelerin ölümüne ilişkin algı, tutum ve kaygılarına yönelik türkiye’de yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Journal of Higher Education and Science*, 12(1), 244-253. <https://doi.org/10.5961/higheredusci.1014418>

Selin Keskin KIZILTEPE (✉)

ORCID ID: 0000-0001-8848-6575

Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Konuralp Yerleşkesi, Düzce, Türkiye

Duzce University, Faculty of Health Science, Duzce, Turkey

selinkeskin@duzce.edu.tr

Aslı KURTGÖZ

ORCID ID: 0000-0001-5903-9389

Amasya Üniversitesi Sabuncuoğlu Şerefeddin Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Amasya, Türkiye

Amasya University Sabuncuoğlu Serefeddin Health Services Vocational School, Amasya, Turkey

Geliş Tarihi/Received : 25.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted : 15.02.2022

Bu eser “Creative Commons Atıf-GayriTicari-4.0 Uluslararası Lisansı” ile lisanslanmıştır.

In order to understand death that an obscure concept, as well as descriptive methods, include experimental and qualitative research designs, therefore it will help nurses to acquire positive attitudes and behaviors.

Keywords: Anxiety, Attitude, Death, Nursing, Perception

GİRİŞ

Ölüm; bireyleri, aileleri ve toplumu etkileyen yaşamın bir parçası hâline gelmiş karmaşık bir olgudur. Bireylerin ölüme karşı olan kaygıları, korkuları, algıları ve tutumları; kişisel özellikler, dini inançlar, yaşanan deneyimler gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Yaşanılan ölüm kaygısı; geride kalanlar için endişelenme, belirsizlik ve yalnızlık, yakınlarını yitirme, kişisel kimliği kaybetme, ölüm sonrası cezalandırılma, denetimi kaybetme, acı duyma, bedenini kaybetme ve yok olma gibi korkuları içeren çok boyutlu bir kavramdır. Kişinin kendi ölümü ve başkasının ölümü karşısındaki tutumları; ölümü isteme, ölümü kabullenme, ölümü kabullenmeme, ölüme meydan okuma ve yas tutma süreci olarak beş aşamada ele alınmaktadır (Akyol, 2010; Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012). Sağlık bakım ortamlarında hemşireler ölmekte olan veya ölümü yaklaşan hastalarla sıkça karşılaşmakta, bu hastalara ve ailelerine bakım vermektedirler. Ölüme yaklaşan hastaların fiziksel ve psikososyal gereksinimlerinin karşılanmasında hemşirelerin rolü büyüktür. Hemşirelerin, ölüm kaygısı, ölüme karşı algı ve tutumlarının farkında olması, ölüme ilişkin duygu ve düşünceleri hastalara verdikleri bakımı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle ölüm gibi derinlemesine bir olguyu öncelikle hemşirelerin kendilerinin anlayabilmeleri, duygularını ifade edebilmeleri, bu durumu konuşabilmeleri hemşirelik bakımının niteliğinin artmasını sağlayacaktır (İnci ve Öz, 2012; Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012). Ölüme ilişkin iç görü kazanamayan hemşireler öfke, suçluluk, çaresizlik, depresyon gibi olumsuz duygular yaşayabilmekte, bununla beraber ölümün yaratmış olduğu duygusal yükü başedebilmek amacıyla hastadan uzaklaşma, bakım vermede isteksizlik, duyarsızlaşma gibi davranışları sergileyebilmektedirler (Barnes, Jordan ve Broom, 2020; Peters, Cant ve Payne, 2013; Zheng, Lee ve Bloomer, 2018). Ölüm olgusu ile sıklıkla karşılaşan hemşirelerin bu duruma yönelik farkındalıklarının artırılması ölümü yaklaşan hastalara bakım verirken gelişebilecek olumsuz duygu-davranışların gelişmesini önleyerek, hasta ve ailesinin nitelikli yaşam sonu bakım almasını sağlayacaktır (İnci ve Öz, 2012; Karakuş, Öztürk ve Tamam, 2012; Zheng, Lee ve Bloomer, 2018).

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada hemşirelerin ölüme ilişkin algı, tutum ve kaygılarına yönelik Türkiye’de yapılmış çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Türü

Bu araştırma hemşirelerin ölüme ilişkin algı tutum ve kaygılarına yönelik Türkiye’de yapılan araştırmaların özelliklerini incelemek amacıyla 01/04/2020- 01/05/2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş, retrospektif tipte tanımlayıcı bir araştırmadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacı doğrultusunda hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme ilişkin algıları ve tutumları ile ilgili uluslararası veri tabanlarından PubMed, Clinical Key, EBSCOhost, Science Direct, Web of Science, “dying, death, nursing, nurse” anahtar kelimeleri kullanılarak araştırma makaleleri taranmıştır. Ulusal veri tabanlarından ise Dergipark, Ulakbim TR Dizin, Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) tez merkezi ve erişim izni olan bazı hemşirelik dergileri “ölüm, hemşire, hemşirelik” anahtar kelimeleri kullanılarak tez ve araştırma makaleleri taranmıştır (Şekil 1). İngilizce anahtar kelimelerin uygunluğu “Medical Subject Headings (MESH)”e, Türkçe anahtar kelimelerin uygunluğu ise Türkiye Bilim Terimleri (TBT)’ne bakılarak kontrol edilmiştir. Belirtilen veri tabanları iki araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmaya Türkiye’de ölüm ile ilgili hemşireler üzerinde yapılmış, 2009-2019 yılları arasında yayınlanmış, hemşirelik alanında online olarak tam metnine ulaşılabilen Türkçe ve İngilizce araştırmalar dahil edilmiştir. Değerlendirilen makaleler ve tezler arasında ilgili tarihlerde tam metnine ulaşamayan veya erişim kısıtlılığı bulunan, derleme makaleleri, poster-bildiri özetleri ve tekrarlanan araştırmalar çalışmaya dahil edilmemiştir. Dâhil edilme kriterlerine uygun olan ulusal ve uluslararası alanda toplam 45 çalışma incelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan çalışmalar yazar, yıl, araştırmanın ismi, örneklem grubu, kullanılan veri toplama araçları (sosyo-demografik ve tanıtıcı bilgi formları hariç), bulunduğu veri tabanı açısından değerlendirilerek Tablo 1’de sunulmuştur.

Araştırmanın Etik Boyutu

Bu çalışma retrospektif literatür taraması şeklinde gerçekleştirildiği için etik kurul onayı bulunmamaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

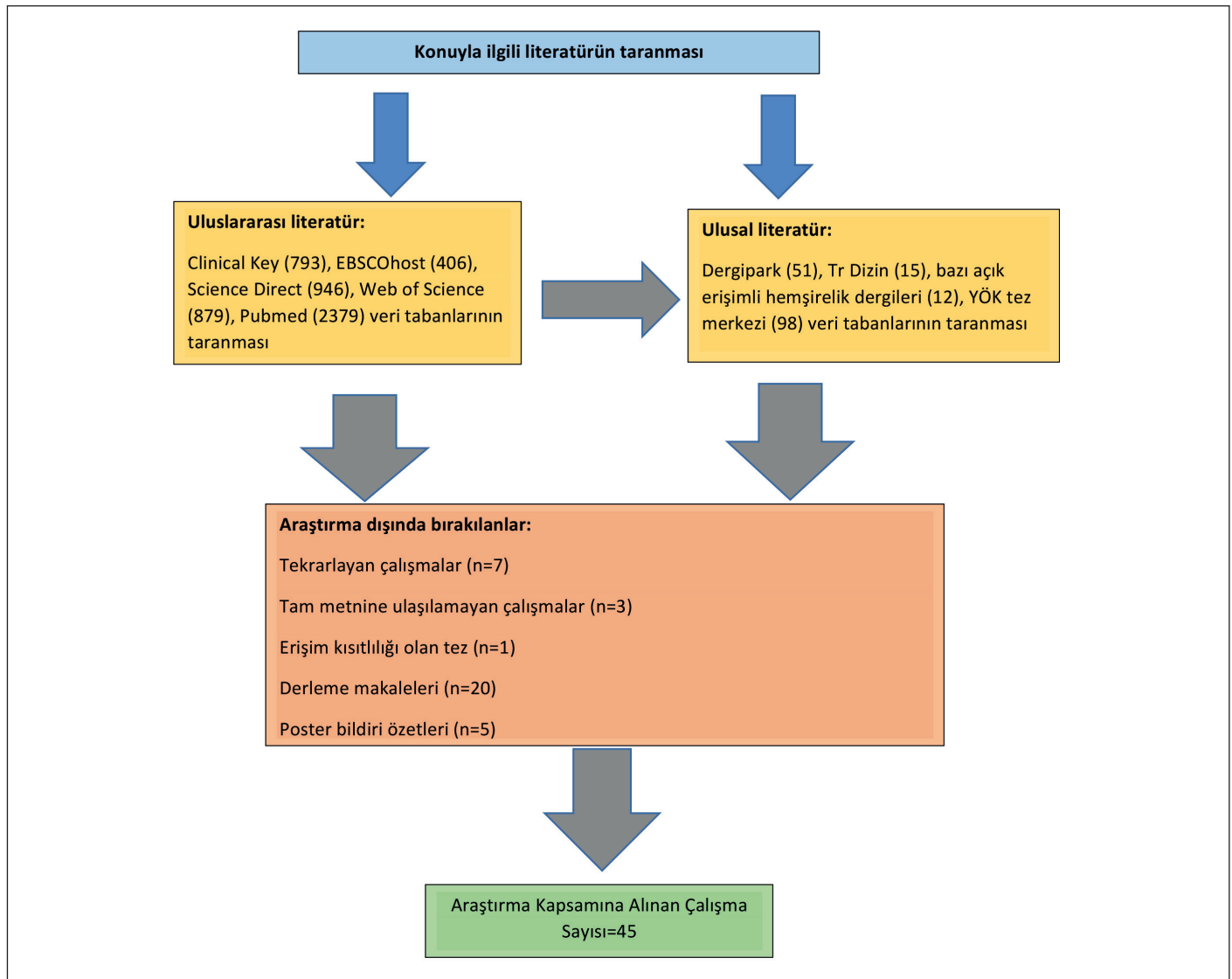
Belirtilen tarihlerde konuyla ilişkili tam metnine ulaşılan, erişim kısıtlılığı bulunmayan ulusal-uluslararası alanda yayınlanmış araştırmalar çalışma kapsamına alınmıştır. Derleme makaleleri, poster-bildiri özetleri, tekrarlanan ve belirtilen tarihler dışındaki araştırmalar çalışmaya dahil edilmemiştir.

BULGULAR

Hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme ilişkin algıları ve tutumları ile ilgili uluslararası makaleler ve ulusal dergilerde yayınlanmış makaleler ve tezler ayrıntılı olarak iki araştırmacı tarafından incelenmiştir. Veri tabanları ilgili anahtar kelimeler ile incelendiğinde; Clinical Key (793), EBSCOhost (406), Science Direct (946), Web of Science (879), Pubmed (2379) veri tabanlarından belirtilen kriterlere uyan 26 makaleye erişilmiştir. Ulusal veri

tabanlarından Dergipark, Tübitak TR Dizin ve bazı erişime açık hemşirelik dergilerinin taranması ile 11 makaleye ulaşılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde 98 çalışma arasından 23 teze çalışmaya ulaşılmış olup, bunların 7 tanesi aynı zamanda makale olarak yayınlanmış olduğundan tekrar olmaması açısından çalışmaya dahil edilmemiştir. Lisansüstü tez çalışmalarından 1 tanesi erişim kısıtlılığı olması nedeniyle çalışmaya alınamamıştır (Şekil 1). Taramalar sonucunda dahil edilme kriterlerine uymayan ve tekrar eden çalışmalar belirlenerek dışlanmış, hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme ilişkin algılarını ve tutumlarının inceleyen, dahil edilme kriterlerine uyan toplam 45 çalışmaya ulaşılmıştır (Tablo 1). Çalışmaların özelliklerine bakıldığında; 12 çalışma tanımlayıcı özellikte olup, 27 çalışma tanımlayıcı- ilişki arayıcı- karşılaştırmalı ve kesitsel olarak belirtilmiştir. Bu çalışmalardan bir tanesi doktora tezi olmak üzere, toplam üç çalışma deneysel, bir çalışma kesitsel, bir çalışma tanımlayıcı-kesitsel-metodolojik ve bir çalışma da metodolojik olarak yürütülmüştür. Ek olarak lisansüstü araştırmalardan yüksek lisans tezi olarak yürütülmüş

olan bir çalışmanın nitel araştırma deseni çerçevesinde yapıldığı görülmüştür. İncelenen çalışmaların örneklemini pediatrik ve yetişkin servislerinde çalışan yoğun bakım hemşireleri, klinik hemşireleri, sağlık memurları, acil sağlık hizmeti veren sağlık personelleri, hekimler, psikiyatri hemşireleri, diğer sağlık profesyonelleri, hastalar ve bakım verici rolü olan hasta yakınları oluşturmuştur. İncelenen çalışmaların 38'inde veri toplama aracı olarak, sosyo-demografik veri formlarının yanında en az bir ölçeğin kullanıldığı görülmüş, kesitsel ve nitel araştırma yöntemi ile yapılan iki çalışmada ise açık uçlu soru formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. 2009-2019 yılları arasında bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında; çalışmaların büyük bir kısmının tanımlayıcı olarak yürütüldüğü görülmektedir. Bu çalışmalarda ölümle ilgili farklı tipte ölçekler aracılığı ile hemşirelerin ölüme karşı tutumları ölçek puanları üzerinden değerlendirilmiştir. Aynı zamanda hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme karşılaşma sıklığı, ölüm algıları, ölüme karşı tutumları ve bunları etkileyen faktörler, saygın ölüme iliş-

Şekil 1: Çalışmanın akış şeması.

Tablo 1: Çalışmaların Özellikleri

Yazar –Yıl	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Tipi	Örneklem Grubu	Veri Toplama Araçları	Veri Tabanı
Acehan-2009**	Acil Tıp Hizmeti Veren Sağlık Personelinin Ölümüne İlişkin Duygu ve Düşünceleri	Tanımlayıcı	141 Sağlık Personeli	Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Templer Ölümüne İlişkin Depresyon Ölçeği	YÖKTEZ
Ay- 2019 **	Hemşirelerin Ölüm, Ölümcül Hasta ve Ötenaziye İlişkin Tutumları	Tanımlayıcı	161 klinik-179 yoğun bakım hemşiresi	Ötenazi, Ölüm ve Ölümcül Hastaya İlişkin Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Ayhan- 2013	Hemşirelik Uygulamalarında Ölümle Karşılaşma Durum ve Sıklığının Hemşirelerin Ölümüne Karşı Tutumları Üzerine Etkisi	Tanımlayıcı	214 Hemşire	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Bal - 2018	Sağlık Profesyonellerinin ve Bakım Vericilerin Ölüm Algıları ve Saygın Ölümüne İlişkin Tutumları	Tanımlayıcı	56 Sağlık Profesyoneli 65 Bakım verici.	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği	YÖKTEZ
Benli- 2016 **	Hemşirelerin yaşam doyumu ve ölümüne karşı tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi	Tanımlayıcı -ilişki arayıcı	174 hemşire	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği	YÖKTEZ
Ceyhan ve ark.- 2018	How Intensive Care Nurses Perceive Good Death	Tanımlayıcı-analitik	102 Yoğun Bakım Hemşiresi	Ölmekte Olan Hastanın Bakıma İlişkin Tutum Ölçeği ve İyi Ölüm Ölçeği	PUBMED
Çelik- 2019	Yoğun Bakım Hemşirelerinin Ölümüne ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları	Tanımlayıcı -ilişki arayıcı	124 Yoğun Bakım Hemşiresi	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği	DERGİPARK
Çelikdal-2019	Zonguldak Atatürk Devlet Hastanesi'nde Çalışan Doktor ve Hemşirelerin Ölüm Kaygısı İle Ölümüne İlişkin Depresyon Düzeylerini Etkileyen Etmenler	Tanımlayıcı-Kesitsel	116 doktor 164 hemşire	Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Templer Ölümüne İlişkin Depresyon Ölçeği	YÖKTEZ
Çevik -2010 **	Hemşirelerin ölümüne ve ölmekte olan bireye bakım vermeye ilişkin tutumları ve deneyimleri	Tanımlayıcı-Kesitsel	300 hemşire	Ölmekte Olan Hastanın Bakıma İlişkin Tutum Ölçeği ve Ölümüne İlişkin Tutum Profili	YÖKTEZ
Çınar-2018	Hemşirelerin ölümüne karşı tutumları ile bireysel ve çalışma özelliklerinin tutumlarına etkisinin incelenmesi	Tanımlayıcı-Kesitsel	135 hemşire	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Dağ-2016 **	Hekim ve Hemşirelerin Bazı Özelliklerinin Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumlar Üzerine Etkisi	Tanımlayıcı	355 hemşire 235 hekim	Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği, Thorson Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği	YÖKTEZ
Demir ve ark.- 2017	Yoğun Bakım ve Onkoloji Hemşirelerinin “Yararsız Tıbbi Bakım” ve “İyi Ölüm Prensipleri” ile İlgili Algıları ve Deneyimleri	Tanımlayıcı-Kesitsel	856 Yoğun Bakım ve Onkoloji Hemşiresi	Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumlar Ölçeği	PUBMED
Dönmez-2012**	Nefroloji Hemşirelerinin ve Diyaliz Hastalarının Ölüm Kavramına İlişkin Görüşleri	Tanımlayıcı-Kesitsel	240 Hasta 68 Nefroloji Hemşiresi	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği, Ölümüne İlişkin Depresyon Ölçeği, Ölüm ve Ölümcül Hastaya Yaklaşım Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Dönmez-2018	Yönlendirilmiş İmgeleme Tekniğinin Onkoloji Hemşirelerinde Ölüm Kaygısı, Empati ve Ölümcül Hastaya Karşı Tutum Üzerine Etkisi	Deneyisel	43 Onkoloji Hemşiresi	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği, Ölüm ve Ölümcül Hastaya Yaklaşım Tutum Ölçeği, Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi ve Uygulama Sonrası Görüşme Formu	YÖKTEZ

Tablo 1: Devam

Yazar –Yıl	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Tipi	Örneklem Grubu	Veri Toplama Araçları	Veri Tabanı
Göriş ve ark.-2017	Effect of Terminal Patient Care Training on the Nurses' Attitudes Toward Death in an Oncology Hospital in Turkey	Deneyisel	41 Hemşire	Ölüme Karşı Tutum Ölçeği	PUBMED
Gürdoğan ve ark.-2017 (19)	Nurses' perceptions of spiritual care and attitudes toward the principles of dying with dignity: A sample from Turkey	Tanımlayıcı-Kesitsel	289 Hemşire	Manevi ve manevi bakım derecelendirme Ölçeği ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği	EBSCHO
Işık ve ark.-2009	Ölüme Karşı Tutum Ölçeğinin Türkçe Çevirisinin Hemşire Popülasyonunda Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması	Metodolojik	320 Hemşire	Ölüme Karşı Tutum Ölçeği ve Ölüm Kaygısı Ölçeği	EBSCHO
İnce-2014	Yoğun bakım ünitesinde çalışan hemşirelerde ölüm kavramı ve ölüm kaygısının araştırılması	Tanımlayıcı-Kesitsel	130 Yoğun Bakım Hemşiresi	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği	YÖKTEZ
İnci ve Öz-2009	Ölüm Eğitiminin Hemşirelerin Ölüm Kaygısı, Ölüm İlişkin Depresyon ve Ölümcül Hastaya Tutumlarına Etkisi	Deneyisel	45 Hemşire	Ölüm Kaygısı, Ölüm İlişkin Depresyon, Ötanazi, Ölüm ve Ölümcül Hastaya İlişkin Tutum ölçekleri	ULAKBİM TR DİZİN
Karadağ ve ark.-2019	Attitudes of Nurses in Turkey Toward Care of Dying Individual and the Associated Religious and Cultural Factors	Tanımlayıcı-karşılatıcı	189 Hemşire	Ölmekte Olan Hastanın Bakıma İlişkin Tutum Ölçeği	PUBMED
Kaya- 2018	Yoğun Bakım Hemşirelerinin Etik Duyarlılık Düzeylerinin Ölüm Karşı Tutumları Üzerine Etkisi	Tanımlayıcı-Kesitsel	171 Yoğun Bakım Hemşiresi	Ahlaki Duyarlılık Anketi ve Ölüm Karşı Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Kızıltepe ve ark.-2016	The Effect of Status and Frequency of Confronting Death in Emergency Nurses on Attitude Towards Death	Tanımlayıcı	122 Acil Hemşiresi	Ölüme Karşı Tutum Ölçeği	DERGİPARK
Koku ve Ateş-2016	Terminal Dönem Hasta Bakımının Niteliğini Geliştirmede Hemşirelerin Ölüm İlişkin Deneyim ve Tutumları	Tanımlayıcı	250 Hemşire	Ölmekte Olan Hastanın Bakıma İlişkin Tutum Ölçeği	EBSCHO
Köse ve ark.-2019	Yoğun Bakımda Çalışan Hekim ve Hemşirelerin Ölüm ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları	Tanımlayıcı	33 Hekim 69 Yoğun Bakım Hemşiresi	Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği ve Ölüm Karşı Tutum Ölçeği	DERGİPARK
Kudubes ve ark.-2019	Nurses' Attitudes Towards Death and Their Effects on Spirituality and Spiritual Care	Tanımlayıcı-Kesitsel	100 Hemşire	Ölüme Karşı Tutum Ölçeği ve Manevi ve manevi bakım derecelendirme Ölçeği	PUBMED
Kulu ve Özsoy-2018	Hemşirelerin Ölüm Kaygıları, Üst Bilişsel Süreçleri ve Zihin Kuramları	Tanımlayıcı-Karşılaştırmalı	55 Yoğun Bakım Hemşiresi ve 51 Psikiyatri Hemşiresi/Sağlık Memuru ve Sağlık Çalışanı Olmayan 45 Kişi	Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği (TÖKÖ), Beck Anksiyete Ölçeği (BAÖ), Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ), Gözlerden Zihin Okuma Ölçeği (GZO) ve Üstbiliş-30 (ÜBÖ-30) Ölçeği	DERGİPARK
Lutz-Vatanoğlu ve ark.-2013	Are All Deaths the Same for Physicians and Nurses?: Stereotype Questions Physicians and Nurses Utilize to Characterize a Person Who Has Died	Kesitsel	421 Sağlık Profesyoneli	Açık Uçlu Soru Formu	WEB OF SCIENCE
Menekli ve Fadiloğlu-2014	Hemşirelerin Ölüm Algısının ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi	Tanımlayıcı	112 Hemşire	Ölüm Algısı Anketi	ULAKBİM TR DİZİN

Tablo 1: Devam

Yazar –Yıl	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Tipi	Örneklem Grubu	Veri Toplama Araçları	Veri Tabanı
Önsöz-2013	Yoğun Bakım Hemşirelerinin Ölümüne Karşı Tutumları ile Ruhsal Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Tanımlayıcı-Kesitsel	91 Yoğun Bakım Hemşiresi	Kısa Semptom Envanteri ve Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Özçelik ve ark.-2018	Attitudes to Death of Nurses in Turkey and Factors Affecting Them	Tanımlayıcı	390 Hemşire	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği	PUBMED
Özdemir -2014	Yoğun Bakım Hemşirelerinde Görülen Ölüm Kaygısı	Tanımlayıcı-Kesitsel	183 Yoğun Bakım Hemşiresi	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği	YÖKTEZ
Özyalçın -2019	Kanser Hastaları, Yakınları ve Hemşirelerin Ölümüne ve İyi Ölümüne İlişkin Görüşleri	Tanımlayıcı-Kesitsel	100 hasta 100 hasta yakını 100 hemşire	Ölümüne İlişkin Tutum Profil Ölçeği ve İyi Ölüm Ölçeği	YÖKTEZ
Pehlivan ve ark.-2019	Relationship Between Death Anxiety of Turkish Nurses and Their Attitudes Toward the Dying Patients	Tanımlayıcı-Kesitsel	203 Hemşire	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Ötanazi, Ölüm ve Ölümcül Hastaya İlişkin Tutum Ölçeği	WEB OF SCIENCE
Peker-2019	Effect of Emotional State of Nurses Working in Intensive Care on Their Attitudes Toward Death.	Tanımlayıcı-Kesitsel	100 Yoğun Bakım Hemşiresi	Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği ve Duygu Gereksinimi Ölçeği	WEB OF SCIENCE
Polat ve ark., 2013	Paediatric Nurses' Experience With Death: The Effect of Empathic Tendency on Their Anxiety Levels	Tanımlayıcı-Kesitsel	58 Pediatrik Yoğun Bakım Hemşiresi	Durumluk Kaygı Ölçeği ve Empatik Eğilim Ölçeği	PUBMED
Seven-2015	Hemşirelerin Palyatif Bakım Hakkındaki Bilgi Düzeyleri ve Ölmekte Olan Hasta Bakımına İlişkin Tutumları	Metodolojik, tanımlayıcı ve kesitsel	350 Hemşire	Palyatif Bakım Bilgi Testi ve Frommelt Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Şahin-2016	Hemşirelerde Ölüm Kaygısı, Ölmekte Olan Hastaya Bakım Vermeye İlişkin Tutumlar ve etkileyen Faktörler	Tanımlayıcı-Kesitsel	327 Hemşire	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Frommelt Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Şahin-2016	Hemşirelerde Ölüm Kaygısı, Ölmekte Olan Hastaya Bakım Vermeye İlişkin Tutumlar ve etkileyen Faktörler	Tanımlayıcı-Kesitsel	327 Hemşire	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Frommelt Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Şahin ve ark.-2017	Acil Servis Ve Yoğun Bakımda Çalışan Hemşirelerin İyi Ölüm Kavramı ve Ölüm Kaygısı Acil Servis ve Yoğun Bakımda Çalışan Hemşirelerin İyi Ölüm Kavramı ve Ölüm Kaygısı	Tanımlayıcı-Kesitsel	140 Acil ve Yoğun Bakım Hemşiresi	Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve İyi Ölüm Ölçeği	WEB OF SCIENCE
Taka-2010	Hemşirelerde Ölüm Kaygısının Belirlenmesi	Tanımlayıcı-Kesitsel	379 Hemşire	Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği	YÖKTEZ
Temelli -2018**	Palyatif Bakım Veren Hemşirelerin Ölümüne İlişkin Algısı ve Palyatif Bakım Uygulamaları	Nitel	23 Hemşire	Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	YÖKTEZ
Tepe Medin-2018	Dahili Kliniklerde Çalışan Hekim ve Hemşirelerde Ölüm Kaygısının Belirlenmesi	Tanımlayıcı	47 Hekim 139 Hemşire	Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği	YÖKTEZ
Uzunkaya-2016	Onkoloji Kliniklerinde Çalışan Hemşirelerin Ölmekte Olan Hasta Bakımına ve Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları ile İyi Ölümüne Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi	Tanımlayıcı	257 Hemşire	Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği, Frommelt Ölmekte Olan Hastanın Bakımına İlişkin Tutum Ölçeği ve İyi Ölüm Ölçeği	YÖKTEZ

Tablo 1: Devam

Yazar –Yıl	Araştırmanın Adı	Araştırmanın Tipi	Örneklem Grubu	Veri Toplama Araçları	Veri Tabanı
Üstünkuş-2019	Hemşirelerin Yaşadıkları Ölüm Kaygısının Ölümcül Hastaya Yaklaşımlarına Etkisinin İncelenmesi	Tanımlayıcı-Kesitsel	240 Hemşire	Thorson- Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği, Ölüm ve Ölümcül Hastaya Yaklaşım Tutum Ölçeği	YÖKTEZ
Yılmaz ve Vermişli -2015	Yoğun Bakımda Çalışan Hemşirelerin Ölümüne ve Ölmekte Olan Bireye Bakım Vermeye İlişkin Tutumları	Tanımlayıcı-Kesitsel	120 Yoğun Bakım Hemşiresi	Ölüme Karşı Tutum Ölçeği	ULAKBİM TR DİZİN
Zaybak ve Erzincanlı -2016	Hemşirelerin Ölümüne Karşı Tutumları	Tanımlayıcı-Kesitsel	159 hemşire	Ölüme Karşı Tutum Ölçeği	ULAKBİM TR DİZİN

** Tez çalışması, makale olarak ulusal-uluslararası alanda yayınlanmıştır.

kin tutumları, ölümü yaklaşan hastalarla çalışan hemşirelerin bakımlarını etkileyen faktörler değerlendirilmiştir. Çalışmaların örneklem grubu içerisinde klinikte yer alan hemşirelerin yanında, yoğun bakım ünitesi, onkoloji servisi, nefroloji servisi, acil servis, psikiyatri servisi gibi özelleşmiş kliniklerde yürütülmüş olduğu görülmektedir. İncelenen çalışmalarda bu konuya özgü metodolojik desende yürütülmüş iki çalışma bulunmuştur. Bu çalışmalardan biri Işık ve ark. (2009)'nın yapmış olduğu bir uyarılma çalışmasıdır (Işık, Fadiloğlu ve Demir, 2009). Çalışmada yabancı dilde olan bir ölçeğin Türk kültürüne özgü dil, kapsam ve yapı geçerliği çalışmaları yapılmış, Ölümüne Karşı Tutum Ölçeği'nin hemşire örnekleminde geçerli ve güvenilir bir araç olduğu belirlenmiştir. Tanımlayıcı çalışmaların birçoğunda da 3 alt boyutu olan, 26 maddeden oluşan bu ölçeğin kullanıldığı görülmüştür. Diğer bir çalışma Seven (2015)'in yapmış olduğu lisansüstü tez çalışmasıdır (Seven, 2015). Bu çalışmada yabancı dilde olan "Palyatif Bakım Bilgi Testi" Türk kültürüne uyarlanmıştır. 350 hemşire ile yürütülen bu çalışmada 5 alt boyutu olan, 20 maddelik Palyatif Bakım Bilgi Testi'nin hemşirelerin bilgi düzeyini ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğu bildirilmiştir.

Ölümlle ilgili hemşireler ile gerçekleştirilen deneysel desende yürütülen çalışma sayısının az olduğu dikkat çekmektedir. İnci ve Öz (2009) tarafından deneysel desende yürütülen çalışmada, terminal dönemdeki hasta bakımının verildiği klinikler ve yoğun bakım birimlerinde çalışan 45 hemşireye ölüm eğitim programı uygulanmıştır (İnci ve Öz, 2009). Hemşirelere eğitim öncesi ve sonrası ölçüm araçları uygulanmış, eğitim sonunda hemşirelerin ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının anlamlı düzeyde düştüğü belirlenmiştir. Deneysel tipte yürütülen bir diğer çalışma, deney (20 hemşire) ve kontrol grubu (21 hemşire) oluşturularak yapılan Görüş ve ark. (2017)'nin çalışmasıdır (Görüş ve ark., 2017). Bu çalışmada deney grubuna terminal dönem hasta bakımına ilişkin 3 hafta boyunca haftada bir kez eğitim verilmiş ve sonrasında her iki grubun ölümüne karşı tutumları değerlendirilmiş, deney grubunun eğitim sonrası ölçek puanlarında farklılık olduğu bulunmuştur. Dönmez (2018)'in yapmış olduğu lisansüstü tez çalışmasında ise deney grubundaki 24 hemşireye "Yönlendirilmiş İmgeleme Tekniği" uygulanmış, kontrol grubundaki 19 hemşireye de ölüm ve ölümcül hastaların yaşadıkları duygu

ve düşünceleri kapsayan bir film izletilmiştir (Dönmez, 2018). Araştırmanın sonucunda "Yönlendirilmiş İmgeleme Tekniği"nin hemşirelerin ölüm kaygısı, empati ve ölümcül hastaya karşı tutumu üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Veri tabanlarında konuya özgü belirlenen niteliksel çalışma Temelli (2018)'nin yapmış olduğu lisansüstü tez çalışmasıdır (Temelli, 2018). Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak palyatif bakım veren 23 hemşire ile görüşme yapılmıştır. Nitel verilerin analizi sonucunda ölüm algısına yönelik üç tema, palyatif bakım uygulamalarına yönelik ise dört tema belirlenmiştir. Bu sonuca ek olarak, palyatif bakım kliniklerinde çalışan hemşirelerin ölümü doğal bir süreç olarak algıladıkları ve deneyim yıllarının artması ile bakım verirken duyarsızlaştıkları belirtilmiştir (Tablo 1).

TARTIŞMA

Türkiye'deki hemşirelerin ölümüne ilişkin algı ve tutumları ile ölüm kaygılarının incelendiği araştırmaların çoğu tanımlayıcı tipte yürütülmüştür. Yapılan bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda Işık ve ark. (2009) tarafından geçerlik ve güvenilirliği yapılan "Ölüme Karşı Tutum Ölçeği" kullanılmıştır (Işık, Fadiloğlu ve Demir, 2009). Bununla birlikte çalışmalarda sıkça kullanılan diğer ölçüm araçlarının "Thorson Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği" (Dönmez, 2012; Dönmez, 2018; Özdemir, 2014; Pehlivan ve ark., 2019; Şahin, 2016; Taka, 2010; Üstünkuş, 2019), "Saygın Ölüm İlkelerine İlişkin Tutumları Değerlendirme Ölçeği" (Bal, 2018; Çelik, 2019; Dağ, 2016; Demir ve ark., 2017; Köse, İnal ve Yıldırım, 2019; Uzunkaya, 2016) ve "Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği" (Acehan, 2009; Çelikdal, 2019; Kulu ve Özsoy, 2018; Şahin, Önal ve Battaloğlu, 2017; Tepe, 2018) olduğu saptanmıştır. Araştırmalarda kullanılan ölçeklerin yabancı literatürden alınarak geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucu uyarlandığı görülmektedir. Bu konuda kültürümüze özgü ölçüm araçlarının geliştirilmesi elde edilen sonuçların niteliğini artırarak alana katkı sağlayacaktır. Araştırmalarda örneklem sayılarının farklılığı ve farklı ölçüm araçlarının kullanılması nedeniyle hemşirelerin ölçek puan ortalamalarının karşılaştırılması anlamlı değildir. Bununla birlikte çalışmalarda hemşirelerin ölümüne karşı negatif bir tutum içinde oldukları (Çelik, 2019; Karadağ ve ark., 2019), ölüm kaygılarının yüksek olduğu (Acehan, 2009; İnci ve Öz, 2009) ve ölümü doğal ve kaçınılmaz bir son olarak algıladıkları (Menekli ve Fadiloğlu, 2014; Temelli, 2018) görülmüştür. Birço-

ğu tanımlayıcı olmak üzere çalışmalarda ölçek toplam puanları ve ölçek alt boyutları sosyo-demografik formlarda ele alınan bağımsız değişkenler ile karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda bazı çalışmalarda hemşirelerin ölüm kaygısı, ölüme karşı tutumları ve algılarını etkileyen faktörler; yaş, cinsiyet (Özçelik ve ark., 2018; Gürdoğan ve ark., 2016), medeni durum (Ay, 2013), eğitim durumu (Çinar, 2018; Demir ve ark., 2017), dini inanç, kişisel-kültürel özellikler (Çinar, 2018; Karadağ ve ark., 2019), anksiyete (Pehlivan ve Lafçı, 2019), çalışılan klinik (Ay, 2013; Şahin ve ark., 2017), mesleki deneyim süresi (Üstünkuş, 2019; Yılmaz ve Vermişli, 2015), çocuk sahibi olma (Ay, 2013), yakınına kaybetme (Koku ve Ateş, 2016), ölüme ilişkin eğitim alma durumu (Ceyhan ve ark., 2018; Seven, 2015), ölümlerle karşılaşma sıklığı, ölüm korkusu (Peker ve ark., 2019; Kudubeş ve ark., 2019), ölüm verdikleri anlam (Özçelik ve ark., 2018; Zaybak ve Erzincanlı, 2016) olarak bulunmuştur. Ayrıca son yıllarda palyatif bakım ünitelerinin yaygınlaşması, “saygın ölüm” ve “iyi ölüm” kavramlarını ön plana çıkartmış olup, bu bağlamda ölümü yaklaşan hastaya bakım verme ve karşılaşılan güçlüklerle ilişkin çalışmalar yapılmıştır (Bal, 2018; Ceyhan ve ark., 2018; Çelik, 2019; Çevik, 2010; Dağ, 2016; Demir ve ark., 2017; Karadağ, ve ark., 2019; Koku ve Ateş, 2016; Köse, İnal ve Yıldırım, 2019; Pehlivan ve ark., 2019; Uzunkaya, 2016). Hemşirelerin ölümü yaklaşan hastalara bakım verirken üzüntü, keder, çaresizlik, korku, umutsuzluk gibi negatif duygular hissettikleri, bu nedenle bakım vermek istemedikleri, hastalar ve aileleri ile ölüm kavramı üzerine konuşmada sıkıntı yaşadıkları ve bu konuda kendilerini yetersiz hissettikleri belirtilmektedir. Bununla birlikte hemşirelerin bu hastalar ve ailelerine hizmet sunarken birçok etik sorunla karşı karşıya kaldıkları, bütüncül bakım vermede zorlandıkları, ölüm ve ölümü yaklaşan hastaya bakım verme konularında kendilerini yetersiz hissettikleri ortaya konulmuştur (Ay, 2013; Bal, 2018; Ceyhan ve ark., 2018; Çevik, 2010; Karadağ ve ark., 2019; Koku ve Ateş, 2016; Peker ve ark., 2019; Üstünkuş, 2018; Yılmaz ve Vermişli, 2015). Bu durum ülkemizde ölümle ilişkili kavramlara yönelik hemşirelere sunulan eğitim programlarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu konuda sunulan hizmet içi eğitim programlarının artırılması ve lisans-lisansüstü hemşirelik programlarında ölümle ilişkili kavramlara yeteri kadar yer verilmesi gerekmektedir. Ülkemizde ölümü beklenen hastaların takip edildiği, ölüm olgusunun en çok görüldüğü, birimler; onkoloji, acil, yoğun bakım, palyatif bakım üniteleri gibi özelleşmiş alanlardır. Yapılan araştırmaların büyük bir kısmı klinik ve yoğun bakım hemşireleri ile gerçekleştirilmiş olup, diğer özel kliniklerde çalışan hemşireler ile yürütülen çalışmaların sayısının kısmen daha az olduğu görülmüştür. Bu konuda yabancı literatür incelendiğinde özel hasta grupları ile çalışan farklı alanlarda yapılan çalışmaların ülkemizden daha yaygın olduğu söylenebilir (Adwan, 2014; Peters, Cant ve Payne, 2013; Zheng, Lee ve Bloomer, 2018). Yoğun bakım, acil servis gibi özelleşmiş servislerde çalışan hemşireler mesleğe ilişkin hastane ortamının getirdiği iş yükü ve stresin yanında bir yandan da ölüm gibi negatif bir olgu ile sürekli karşılaşmaktadır. Hemşirelerin ölümle karşılaşma sıklığının artması; anksiyete, depresyon, iş doyumunda azalma, tükenmişlik, hasta ile iletişim kurmaktan kaçınma, duyarsızlaşma gibi psikolojik ve fiziksel sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Çalışmalarda hemşirelerin ölüme

ilişkin algı-kaygı ve tutumları ile yaşam doyumunu, depresyon düzeyi, empati düzeyi, etik duyarlılık düzeyleri arasındaki ilişki ele alınmıştır (Ayhan, 2013; Benli, 2016; Çelikdal, 2019; Çinar, 2018; Dönmez, 2012; Gürdoğan ve ark., 2016; İnce, 2014; İnci ve Öz, 2009; Kaya, 2018; Keskin, Koç ve Duran, 2017; Kudubeş ve ark., 2019; Polat, Alemdar ve Gürol, 2013). Ülkemizde ölümün sıkça görüldüğü kliniklerde çalışan hemşirelerde, negatif sonuçlara neden olan bu değişkenlerin ilişkisini değerlendiren bilimsel çalışmaların artırılması gereklidir (Keskin, Koç ve Duran, 2017; Kudubeş ve ark., 2019; Lutz-Vatanoğlu, Çoban ve İzgi, 2013; Menekli ve Fadiloğlu, 2014; Özçelik ve ark., 2018) İncelenen çalışmalarda hemşirelerin ölüm olgusu ile baş etmede dua etme, meslektaşları ve arkadaşları ile konuşma, ölümün doğal bir süreç olduğunu düşünerek kendini rahatlatma, hiçbir şey yapmama gibi baş etme yöntemlerini kullandıkları görülmektedir (Önsöz, 2013; Özçelik ve ark., 2018; Özyalçın, 2019, Zaybak ve Erzincanlı, 2016). Hemşirelerin böylesine sık karşılaştıkları bir olgu ile baş etme de etkili başa çıkma mekanizmalarını kullanabilmeleri, mesleğin gelecekte karşılaşılabileceği olumsuz durumları önleyerek bakımın niteliğinin artmasını sağlayacaktır. Yabancı literatürün bu konuda yapılmış çalışmalar açısından daha zengin olduğu görülmüştür (Barnes, Jordan ve Broom, 2020; Rosaline, Tasner ve Aichetou, 2016; Zheng, Lee ve Bloomer, 2018). Ülkemizde özelleşmiş alanlarda çalışan hemşirelerin ölümle baş etmelerine yönelik araştırmaların artırılması, destekleyici programların hazırlanması, yönetici ve eğitimci hemşireler için yol gösterici olacaktır. Ölüm bireylerin bireysel ve kültürel özelliklerine, deneyimlerine göre değişebilen derinlemesine konuşulması gereken karmaşık bir kavramdır. Bu nedenle farklı yöntemler kullanılarak yapılan araştırmalarda konunun daha iyi açıklanacağı ve anlaşılacağı düşünülmektedir. İncelenen üç deneysel çalışmada gerçekleştirilen ölüm eğitimi, hemşirelerin ölüm olgusu karşısında farkındalık geliştirmesini sağlayarak, olumsuz tutumlarını değiştirmeleri için yol gösterici olmuştur (Dönmez, 2018; Görüş ve ark. 2017; İnci ve Öz, 2009). Aynı zamanda nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çalışmalarla, her iki yaklaşımın sınırlılıkları minimuma indirilerek, farklı biçimlerdeki verilerin değerlendirilmesi ile elde edilen sonuçların güvenilirliği artacaktır. Sonuç olarak, bu alana özgü farklı örneklem gruplarıyla deneysel, niteliksel ve karma yöntemlerin kullanıldığı çalışmaların yapılmasına gereksinim vardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ölümlerle ilgili hemşirelerin kaygı, algı ve tutumlarını belirlemek amacı ile yapılan çalışmalar tanımlayıcı özellikte olup, geneli yoğun bakım ve klinik hemşireleri ile yürütülmüştür. Aynı zamanda çalışmaların büyük bir çoğunluğunda yabancı dilden uyarlanmış ölçekler kullanılmıştır. Bu alana özgü farklı ölçüm araçlarının geliştirilerek, farklı gruplar üzerinde, farklı tipte çalışmalar planlanması konunun daha iyi anlaşılması adına faydalı olabilir. Ölümle sık karşılaşmanın getirdiği olumsuz duyguların yükünün neden olabileceği durumları gözetenek hemşirelerin ölümle başa çıkma mekanizmaları değerlendirilmeli, özellikle hemşire yöneticiler tarafından hemşirelerin yaşadıkları duygularını ifade etmesi için uygun ortamlar oluşturulmalıdır. Bu konuyla ilişkili kavramlara, hemşirelik müfredatında yeterli derecede

yer verilmesi ve hizmet içi eğitim programları ile sahada çalışan hemşirelerin desteklenmesi gelecekte hemşirelik mesleğinin karşılaşılabilecek olumsuz durumları önleyerek bakımın niteliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Acehan, G. (2009). *Acil tıp hizmeti veren sağlık personelinin ölümüne ilişkin duygu ve düşünceleri* (Yüksek lisans tezi). Düzce: Düzce Üniversitesi.
- Adwan, J. Z. (2014). Pediatric nurses grief experience, burnout and job satisfaction. *Journal of Pediatric Nursing*, 29,(4), 329-336.
- Akyol, A. (2010). Yetişkinde ölüm süreci ve hemşirelik bakımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 26, (3), 59-72.
- Ay, M. A.(2013). *Hemşirelerin ölüm, ölümcül hasta ve ötenaziye ilişkin tutumları* (Yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Ayhan, D. (2013). *Hemşirelik uygulamalarında ölümle karşılaşma durumu ve sıklığının hemşirelerin ölümüne karşı tutumları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Bal, T. (2018). *Sağlık profesyonellerinin ve bakım vericilerin ölüm algıları ve saygın ölümüne ilişkin tutumları* (Yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Barnes, S., Jordan, Z., & Broom, M. (2020). Health professionals' experiences of grief associated with the death of pediatric patients: A systematic review. *JBI Evidence Synthesis*, 18, (3), 459-515.
- Benli, S. (2016). *Hemşirelerin yaşam doyumu ve ölümüne karşı tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Erzincan: Erzincan Üniversitesi.
- Ceyhan, Ö., Özen, B., Zincir, H., Şimşek, N., & Başaran, M. (2018). How intensive care nurses perceive good death. *Death Studies*, 42, (10), 667-672.
- Çelik, N. (2019). Yoğun bakım hemşirelerinin ölümüne ve saygın ölüm ilkelerine ilişkin tutumları. *Mersin Üniv Sağlık Bilim Derg*, 12,(2), 316-327.
- Çelikdal, G.(2019). *Zonguldak Atatürk Devlet Hastanesi'nde çalışan doktor ve hemşirelerin ölüm kaygısı ile ölümüne ilişkin depresyon düzeylerini etkileyen etmenler* (Yüksek lisans tezi). Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Çevik, B. (2010). *Hemşirelerin ölümüne ve ölmekte olan bireye bakımı vermeye ilişkin tutumları ve deneyimleri* (Yüksek lisans tezi). Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Çınar, B. (2018). *Hemşirelerin ölümüne karşı tutumları ile bireysel ve çalışma özelliklerinin tutumlarına etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi.
- Dağ, A. (2016). *Hekim ve hemşirelerin bazı özelliklerinin saygın ölüm ilkelerine ilişkin tutumları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Demir, A., Sancar, B., Yazgan, Ö. E., Özcan, S., & Duyan, V. (2017). Intensive care and oncology nurses' perceptions and experiences with 'futile medical care' and 'principles of good death'. *Turkish Journal of Geriatrics*, 20,(2),116-124.
- Dönmez, Ç. F. (2012). *Nefroloji hemşirelerinin ve diyaliz hastalarının ölüm kavramına ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Dönmez, Ç. F. (2018). *Yönlendirilmiş imgeleme tekniğinin onkoloji hemşirelerinde ölüm kaygısı, empati ve ölümcül hastaya karşı tutum üzerine etkisi* (Doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Göriş, S., Taşçı, S., Özkan, B., Ceyhan, Ö., Kartın, T. P., Çeliksoy, A., Elmalı, F., & Eser, B. (2017). Effect of terminal patient care training on the nurses' attitudes toward death in an oncology hospital in Turkey. *J Canc Educ*, 32,(1),65-71.
- Gurdoğan, E., Kurt, D. Aksoy, B., Kınıcı, E., & Şen, A. (2016). Nurses' perceptions of spiritual care and attitudes toward the principles of dying with dignity: A sample from Turkey. *Death Studies*, 41,(3),80-187.
- Işık, E., Fadiloğlu, Ç., & Demir, Y. (2009). Ölümüne karşı tutum ölçeğinin Türkçe çevirisinin hemşire popülasyonunda geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hemar-G*, 11,(2),28-43.
- İnce, F. (2014). *Yoğun bakım ünitesinde çalışan hemşirelerde ölüm kavramı ve ölüm kaygısının araştırılması* (Yüksek lisans tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- İnci, F., & Öz, F. (2009). Ölüm eğitiminin hemşirelerin ölüm kaygısı, ölümüne ilişkin depresyon ve ölümcül hastaya tutumlarına etkisi. *Anadolu Psikiyatri Derg*, 10,(4),253-260.
- İnci, F., & Öz, F. (2012). Palyatif bakım ve ölüm kaygısı. psikiyatride güncel yaklaşımlar. *Current Approaches in Psychiatry*, 4,(2),178-187.
- Karadağ, E., Kiliç, S., Ugur, Ö., & Akyol, M.(2019). Attitudes of nurses in Turkey toward care of dying individual and the associated religious and cultural factors. *Journal of Religion and Health*, 58(1):303-316.
- Karakuş, G., Öztürk, Z., & Tamam, L.(2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1):42-79.
- Kaya, E. (2018). *Yoğun bakım hemşirelerinin etik duyarlılık düzeylerinin ölümüne karşı tutumları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Keskin, K. S., Koç, Z., & Duran, L. (2017). The effect of status and frequency of confronting death in emergency nurses on attitude towards death. *J. Exp. Clin. Med*, 34,(3),165-171.
- Koku, F., & Ateş, M. (2016). Terminal dönem hasta bakımının niteliğini geliştirmede hemşirelerin ölümüne ilişkin deneyim ve tutumları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2,(3),99-104.
- Köse, S., İnal, B., & Yıldırım, G. (2019). Yoğun bakımda çalışan hekim ve hemşirelerin ölüm ve saygın ölüm ilkelerine ilişkin tutumları. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 23,(1),9-17.
- Kudubes, A., Karakaş, Z., Bektas, M., & Bektas, İ. (2019). Nurses' attitudes towards death and their effects on spirituality and spiritual care. *Journal of Religion and Health*, 9,(1),1-9.
- Kulu, M., & Özsoy, F. (2018). Hemşirelerin ölüm kaygıları, üst bilişsel süreçleri ve zihin kuramları. *Cukurova Med J*, 43,(1),187-193.
- Lutz -Vatanoğlu, E., Çoban, M., & İzgi, C.M.(2013). Are all deaths the same for physicians and nurses?: Stereotype questions physicians and nurses utilize to characterize a person who has died. *Journal of Death and Dying*, 68,(4),367-382.
- Menekli, T., & Fadiloğlu, Ç. (2014). Hemşirelerin ölüm algısının ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*,17,(4), 222-229.
- Ozcelik, H., Aksoy, F., Sonmez, E., & Fadiloglu, Ç. (2018). Attitudes to death of nurses in turkey and factors affecting them. *Hos Pal Med Int Jnl*, 2,(6),303-309.

- Önsöz, S. B. (2013). *Yoğun bakım hemşirelerinin ölüme karşı tutumları ile ruhsal durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Özdemir, K. (2014). *Yoğun bakım hemşirelerinde görülen ölüm kaygısı* (Yüksek lisans tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özyalçın, D. (2019). *Kanser hastaları, yakınları ve hemşirelerin ölüme ve iyi ölüme ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Pehlivan, S., Lafçı, D., Vatansever, N., & Yıldız, E. (2019). Relationship between death anxiety of Turkish nurses and their attitudes toward the dying patients. *Journal of Death and Dying, 0(0)* 1–13.
- Peker, S., Yıldırım, S., Arıkan, H, Kocatepe, V., & Ünver, V. (2019). Effect of emotional state of nurses working in intensive care on their attitudes toward death. *Journal of Death and Dying, 0(0)*,1–14.
- Peters, L., Cant, R., Payne, S, & et al. (2013). How death anxiety impacts nurses' caring for patients at the end of life: A review of literature. *The Open Nursing Journal, 7*,14-21.
- Polat, S., Alemdar, D., & Gürol, A. (2013). Paediatric nurses' experience with death: The effect of empathic tendency on their anxiety levels. *Journal of Nursing Practice, 19(1)*, 8–13.
- Roseline, A., Tasner, C., & Aichetou, E. (2016). Coping strategies used by nurses in dealing with patient death and dying. [Bachelor's Thesis]. Finnish: JAMK University.
- Seven, A. (2015). *Hemşirelerin palyatif bakım hakkındaki bilgi düzeyleri ve ölmekte olan hasta bakımına ilişkin tutumları* (Yüksek lisans tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Şahin, D., Önal, Ö., Battaloğlu, B. (2017). Acil servis ve yoğun bakımda çalışan hemşirelerin iyi ölüm kavramı ve ölüm kaygısı. *Clin Anal Med, 8(2)*,75-9.
- Şahin, M. (2016). *Hemşirelerde ölüm kaygısı, ölmekte olan hastaya bakım vermeye ilişkin tutumlar ve etkileyen faktörler* (Yüksek lisans tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Taka, F. (2010). *Hemşirelerde ölüm kaygısının belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Temelli, G. (2018). *Palyatif bakım veren hemşirelerin ölüme ilişkin algısı ve palyatif bakım uygulamaları* (Yüksek lisans tezi). Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Tepe, M., Ş. (2018). *Dahili kliniklerde çalışan hekim ve hemşirelerde ölüm kaygısının belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Trabzon: Avrasya Üniversitesi.
- Uzunkaya, P. (2016). *Onkoloji kliniklerinde çalışan hemşirelerin ölmekte olan hasta bakımına ve saygın ölüm ilkelerine ilişkin tutumları ile iyi ölüme yönelik görüşlerinin belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Üstünkuş, A. (2019). *Hemşirelerin yaşadıkları ölüm kaygısının ölümcül hastaya yaklaşımlarına etkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Yılmaz, E., & Vermişli, S. (2015). Yoğun bakımda çalışan hemşirelerin ölüme ve ölmekte olan bireye bakım vermeye ilişkin tutumları. *Cbu-Sbed, 2(2)*,41-46.
- Zaybak, A., & Erzincanlı, S. (2016). Hemşirelerin ölüme karşı tutumları. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi, 6*,16-29.
- Zheng, R., Lee, F. S., & Bloomer, JM. (2018). How nurses cope with patient death: A systematic review and qualitative meta-synthesis. *J Clin Nurs, 27(1-2)*,39–49.